

Kamil Michaluk

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-0883-4152>

e-mail: kamil.michaluk@mail.umcs.pl

Religia a wspieranie kapitału ludzkiego. Przykład Papieskiej Rady Iustitia et Pax (1967–2017)

*Religion and Promoting Human Capital. The Example
of Papal Council Iustitia et Pax (1967–2017)*

ABSTRACT

This article is an attempt to describe Papal Council Iustitia et Pax activities through the concept of human capital, which is one of the most important factors of economic growth and development. Simultaneously, the issue has been explored in scholarly literature. Human capital consists largely of several factors like a knowledge, talent, entrepreneurship and health possessed by a person. Therefore, it can be assumed that at least certain religious institutions are capable of creating human capital. Papal Council Iustitia et Pax, which was active between 1967–2017, is one of them.

PUBLICATION INFO				
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
				
THE AUTHOR'S ADDRESS: Kamil Michaluk, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin				
SUBMITTED: 2023.04.06	ACCEPTED: 2023.09.30	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

Key words: religion, Catholic Church, catholic social teaching, papal teaching, human capital, economic development

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą opowiedzenia o działalności Papieskiej Rady Iustitia et Pax poprzez koncepcję kapitału ludzkiego, który jest uznawany za jeden z kluczowych czynników wzrostu i rozwoju gospodarczego. Jednocześnie jest to zagadnienie posiadające bogatą literaturę. Na kapitał ludzki składają się w dużej mierze czynniki takie jak posiadane przez człowieka zasoby wiedzy, talentu, przedsiębiorczości i zdrowia. Można przyjąć, że przynajmniej niektóre instytucje religijne są w stanie poprzez swoją działalność wspierać tworzenie kapitału ludzkiego. Papieska Rada Iustitia et Pax, działająca w latach 1967–2017, jest jedną z nich.

Słowa kluczowe: religia, Kościół katolicki, katolicka nauka społeczna, nauczanie papieskie, kapitał ludzki, rozwój gospodarczy

PROBLEM BADAWCZY

Artykuł poświęcony jest dwóm zagadnieniom: 1) ukazaniu tego, że religia jako taka może mieć pozytywny wpływ na wzrastanie kapitału ludzkiego¹ rozumianego jako przyrost kompetencji, doświadczenia, wzrost kreatywności czy lepszy stan zdrowia, które są istotne z perspektywy tworzenia wzrostu i rozwoju gospodarczego; 2) wskazaniu Papieskiej Rady Iustitia et Pax (1967–2017) jako przykładu instytucji religijnej, która poprzez swoje działania jest w stanie korzystnie wpływać na kreowanie kapitału ludzkiego.

Jednym z powodów zainteresowania tymi zagadnieniami było zakończenie misji Papieskiej Rady Iustitia et Pax w dotychczasowym kształcie, co nastąpiło w wyniku przekształceń w łonie Kurii Rzymskiej². Ciało to zostało zastąpione przez Dykasterię ds. Integralnego Rozwoju Człowieka³. Nowy urząd skupił też w sobie kompetencje trzech innych ciał: 1) Papieskiej Rady Cor Unum, 2) Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa

¹ Vide: J. Samul, *Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria A: Administracja i Zarządzanie” 2003, 96.

² Finalnie przekształcenia zakończono w 2022 r. Vide: Franciszek, *Konstytucja Apostolska Praedicate Evangelium o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie*, 19 III 2022, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-constitu-zione-ap-praedicate-evangelium.html [dostęp: 22.02.2023].

³ Więcej o nowym ciele Kurii Rzymskiej: W. Necel, *Watykańska Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka w służbie migrantów*, „Prawo Kanoniczne” 2018, 61, 1.

Podróżujących i 3) Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Chorych i Służby Zdrowia⁴.

Istotnym motywem, który powinien przyświecać zainteresowaniom naukowym osiągnięciami i funkcjonowaniem Papieskiej Rady Iustitia et Pax, jest właśnie koniec jej istnienia w dotychczasowym kształcie. Trudno uniknąć tu pewnych podsumowań, które są ważne także dla odbioru zmian wprowadzonych przez papieża Franciszka, które niekiedy poddawane są krytyce⁵. Oczywiście prezentowany artykuł dotyczy tylko niewielkiego aspektu funkcjonowania Rady, który zostanie w tej krótkiej formie jedynie zasygnalizowany.

W pracy wykorzystane zostaną analiza źródeł i niereaktywna metoda *research desk* w rozumieniu podanym przez Earla Babbiego⁶. Zestaw wykorzystanych źródeł to przede wszystkim nauczanie papieskie w różnych formach⁷, ale też wybrane dokumenty i publikacje Papieskiej Rady Iustitia et Pax.

KONCEPCJA KAPITAŁU LUDZKIEGO. KAPITAŁ LUDZKI A ROZWÓJ GOSPODARCZY

Kapitał ludzki wymieniany jest jako jeden z czynników rozwoju gospodarczego, a więc ilościowego i jakościowego⁸, który przestał być obecnie redukowany tylko do zagadnienia wzrostu (mierzonego przyrostem PKB). Trzeba jednak wskazać na różnice w definiowaniu tego elementu: kapitał ludzki może być bardziej związany z pracą, jak uznają autorzy

⁴ Więcej o poszczególnych Radach: W. Góralski, *Papieskie Rady w strukturze odnowionej Kurii Rzymskiej*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny” 1991, 34, 1–2.

⁵ Temat reformy Kurii Rzymskiej jest dość trudny – nie tylko z powodu obiektywnych oczekiwań, które podsypane są negatywnymi opiniami o watykańskich urządach z czasów, gdy sekretarzami stanu byli kardynałowie Angelo Sodano i Tarcisio Bertone. Sam papież wyraźnie nadawał wyznaniu reformy Kurii Rzymskiej charakteru moralnego – związanego z wymaganiami wobec jej pracowników. Vide: W. Kućko, *Moralne aspekty reformy Kurii Rzymskiej w przemówieniach papieża Franciszka do kurialistów w latach 2013–2021*, „Teologia i Moralność” 2022, 17 (32).

⁶ Vide: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz et al., Warszawa 2007, s. 340–368.

⁷ Nie tylko chodzi tutaj o encykliki, ale również enuncjacje mniej istotne z punktu widzenia ich doniosłości. Również one niekiedy rzucają nowe światło na interesujące zagadnienia.

⁸ Vide: C. Strzeszewski, *Integralny rozwój gospodarczy*, Warszawa 1976, s. 8–9 i kolejne.

zainspirowani katolicką nauką społeczną⁹, lub z kapitałem jako takim. Ostatni sposób widzenia kapitału ludzkiego jest bliższy jego genezie, sięgającej szczególnie Garry'ego Beckera¹⁰. Pisma Theodore'a Schultza miały w tym zakresie inny wydźwięk¹¹.

Przed bardziej szczegółowym przedstawieniem koncepcji kapitału ludzkiego należy doprecyzować, że pod tym pojęciem kryją się przede wszystkim wykształcenie, kreatywność, motywacja do działania, a nawet stan zdrowia, które dają wartość organizacji¹². Od pewnego czasu, również w literaturze polskojęzycznej¹³, zwraca się uwagę na potencjał instytucji wspierających kapitał ludzki. Wśród nich ważne miejsce zajmują także te, które mają podłoże religijne – w przypadku Polski chodzi głównie o Kościół katolicki¹⁴. Należy jednak spojrzeć na zagadnienie szerszej: przykładem może być artykuł Maristelli Botticini i Zvi Ecksteina, który zawiera interpretację dziejów społeczno-gospodarczych Żydów stworzoną na podstawie teorii kapitału ludzkiego¹⁵.

Warto przy tym zauważyć, że w pewien sposób o zagadnieniach składających się na kapitał ludzki pisano już wcześniej. Ślady takich dociekań można znaleźć w pracach Williama Petty'ego (1623–1687) i Adama Smitha (1723–1790). Pierwszy z nich, lekarz i jeden z pionierów statystyki, zwrócił uwagę na to, że wartość populacji jest istotna z punktu widzenia bogactwa kraju¹⁶. Ostatnie zależało zaś według niego od trzech kwestii:

⁹ Vide: U. Gołaszewska-Kaczan, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny – konceptualizacja pojęć, zależności*, w: *Fundusze europejskie w polityce spójności*, red. A. Augustyn, H. Ostapowicz, Białystok 2013.

¹⁰ Vide: G. Becker, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, New York–London 1964.

¹¹ Vide: T. Schultz, *Investment in Human Capital*, „The American Economic Review” 1961, 51, 1, s. 1–17.

¹² Szerzej o różnych koncepcjach składników kapitału ludzkiego: U. Gołaszewska-Kaczan, *op. cit.*, s. 37.

¹³ A. Gugin, T. Pliszka, *Instytucje wspomagające kapitał ludzki w Polsce – ujęcie historyczne*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2009, 15, s. 188–196.

¹⁴ Dzieje się tak zarówno z uwagi na relatywnie wysoki odsetek osób deklarujących swoją przynależność religijną, jak i oddziaływania idei katolickich w długiej perspektywie. Vide: S. Fel, K. Michaluk, *Idee i wartości katolickiej nauki społecznej a państwo dobrobytu w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2022, 66, 4; eidem, *Religious Grammar of the Welfare State in Poland*, „Religions” 2023, 81, s. 1–19.

¹⁵ M. Botticini, Z. Eckstein, *From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History*, „Journal of the European Economic Association” 2007, 5 (5), s. 885–926.

¹⁶ Vide: Ł. Jabłoński, *Ewolucja podejść do kapitału ludzkiego w naukach ekonomicznych*, „Gospodarka Narodowa” 2021, 2, s. 94 i kolejne.

„od liczby, umiejętności i pracowitości jego ludu”¹⁷. Szkocki ojciec ekonomii, słynny Adam Smith, próbował zaś wytłumaczyć różnice pomiędzy wynagrodzeniami pracowników na różnych stanowiskach¹⁸. Ich źródła dopatrywał się m.in. w wyniku nabywania przez ludzi poprzez edukację i naukę zawodu praktycznych umiejętności, które z kolei przekładają się na możliwość wykonywania bardziej lub mniej skomplikowanych prac¹⁹.

Kapitał ludzki dotyczy wszystkich ludzkich umiejętności i cech, które sprawiają, że dana jednostka staje się produktywna. Z tej perspektywy to ludzie są szczególną wartością w przedsiębiorstwie i, ujmując rzecz szerzej, w całej gospodarce. W szczególności chodzi o specyficzną pojętą pracę, która nie może być jednak sprowadzana w sposób redukcjonistyczny do zastosowania siły²⁰. Źródłem wzrostu i rozwoju gospodarczego może się więc stać posiadany przez człowieka zasób wiedzy, talentu, przedsiębiorczości i zdrowia. Elementy te przekładają się w dużej mierze na ludzką kreatywność i skłonność do tworzenia i wdrażania innowacji, co nie jest bez znaczenia dla wprowadzania nie tylko zmian ilościowych (wzrostu), ale i jakościowego rozwoju gospodarczego.

Warto przy tym dodać, że kapitał ludzki jest bardzo specyficzną kategorią – od tradycyjnie ujętego kapitału (niekiedy występującego w literaturze jako rzeczowy lub pieniężny) różni się istotną cechą, którą podkreślił w swojej słynnej książce Thomas Piketty: „Kapitał ludzki nie może być posiadany przez inną osobę ani być wymieniany na rynku, a w każdym razie nie w sposób trwały”²¹. Zdolności czy cechy konkretnej osoby, składające się na kapitał ludzki, są z nią trwale powiązane. Odróżnia to więc w zasadniczy sposób opisywaną kategorię od kapitału jako takiego, który jest definiowany przez tegoż samego T. Piketty’ego jako:

[...] całość aktywów, które mogą być posiadane i wymieniane na rynku. Kapitał obejmuje w szczególności całość kapitału nieruchomości (budynki, domy) używanego do mieszkania oraz kapitału finansowego i organizacyjnego (budynki, wyposażenie, maszyny, patenty, itp.) wykorzystywanego przez przedsiębiorstwa i administrację²².

¹⁷ W. Petty, *Traktat o podatkach i daninach*, w: *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych XVI i XVII wieku*, red. E. Lipiński, S. Zalewski, Kraków 1958, s. 450.

¹⁸ L. Jabłoński, *op. cit.*, s. 94–95.

¹⁹ Vide: S. Spalletti, *The economics of education in Adam Smith's „Wealth of nations”*, „Journal of World Economic Research” 2014; 3, 5, s. 60–64.

²⁰ S. Fel, *Społeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Katowice 2003, s. 49.

²¹ T. Piketty, *Kapitał w XXI wieku*, Warszawa 2015, s. 63.

²² *Ibidem*, s. 63.

Nowoczesne definiowanie rozwoju gospodarczego powoduje, że bardzo mocno skupiamy się na jego czynnikach. Dawniej chodziło przede wszystkim o faktory klasyczne, czyli kapitał, ziemię i pracę²³. Obecnie z chęcią wyróżnia się coraz większą liczbę czynników, które miałyby za zadanie wzniesić nie tylko zmianę ilościową (powodując wzrost gospodarczy), ale i jakościową. Wymienia się tu w różnych ujęciach m.in. naukę i innowacyjność, edukację, poziom cywilizacyjny i kulturalny społeczeństwa²⁴, ale też warunki naturalne i surowce, infrastrukturę, kapitał związany z działaniem instytucji, zasobem wiedzy, kapitałem kulturowym i ludzkim²⁵. W innych pracach można znaleźć odwołania np. do tzw. nowoczesnych czynników, czyli postępu techniczno-organizacyjnego, rozwoju wiedzy i nauki, kapitałów ludzkiego i społecznego, struktury własności, mechanizmów rynkowych, działalności państwa, przestrzeganych norm i wartości, czynników ekologicznych²⁶. Warto dodać, że także myśliciele zajmujący się katolicką nauką społeczną wskazywali na tendencję do coraz szerszego ujmowania czynników powodujących wzrost i rozwój gospodarczy – chodzi tu choćby o Czesława Strzeszewskiego²⁷.

Kapitał ludzki także stał się pełnoprawnym czynnikiem wzrostu i rozwoju gospodarczego, który często uznaje się za bardzo ważny. Tym samym można dzięki niemu zagospodarować takie kwestie, jak kreatywność, poziom wykształcenia czy stan zdrowia, które nawet intuicyjnie zdają się wpływać na efekty gospodarowania (przedsiębiorstwa lub w skali makro), ale jako takie prezentują się jako kategorie niewymierne. Zupełnie inaczej odbierany jest kapitał ludzki²⁸. Warto przy tym zaznaczyć, że istnieją kontrowersje odnośnie do efektywności inwestycji w ten czynnik.

W nienaukowy i zupełnie zdroworozsądkowy sposób zabierali tu głos także poszczególni papieże: przykładem takiej instynktownej wypowiedzi może być adres Pawła VI do ambasadora Nigru przy Stolicy

²³ M. Noga, *Co decyduje o rozwoju gospodarczym?*, w: *Wzrost gospodarczy a innowacje. Publikacja pokonferencyjna*, red. J. Koch, Wrocław 2008, s. 6.

²⁴ *Ibidem*, s. 6.

²⁵ *Ibidem*, s. 7.

²⁶ M. Woźniak, *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Kraków 2008, s. 76.

²⁷ C. Strzeszewski, *op. cit.*, s. 77.

²⁸ Kwestia mierników kapitału ludzkiego jest niezwykle istotna. W artykule nie ma jednak dość miejsca dla rozwinięcia jej. Warto tu tylko odesłać do literatury polsko- i angielskojęzycznej: D. Robinson, H. Hooker, M. Mercer, *Human Capital Measurement: Approaches, Issues and Case Studies*, „Institute For Employment Studies” 2008, 454; B. Wyrzykowska, *Pomiar kapitału ludzkiego w organizacji*, „Zeszyty Naukowe SGGW – Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2008, 66, s. 159–170; W. Harasim, J. Dziewulski, *Pomiar kapitału ludzkiego*, „Zarządzanie. Teoria i Praktyka” 2013, 1(7).

Apostolskiej z 1975 r.²⁹ Następca św. Piotra stwierdził w nim, że właśnie w najbiedniejszych krajach na świecie inwestycje bezpośrednio w człowieka i jego zdolności są jedynymi, które są efektywne. W podobnym sensie temat podejmował też Benedykt XVI, pisząc: „Wielkie kraje mogły wyjść z nędzy również dzięki wielkiej liczbie i zdolności swoich mieszkańców”³⁰.

Na marginesie warto dodać, że w literaturze i dyskusjach, również na gruncie polskim, pojawia się kontrowersja dotycząca kapitału ludzkiego i zasadności jego wydzielania – jest obecna zwłaszcza na gruncie katolickiej nauki społecznej i filozoficznego personalizmu. Mianowicie: powielany jest tu przede wszystkim zarzut, że próby wydzielenia kapitału ludzkiego stoją w sprzeczności z integralnym pojmowaniem osoby ludzkiej. Niekiedy jest on połączony ze wskazaniem, że rodzi to zagrożenie komercjalizacją, bo bardziej chodzi tu o „ludzkie przymioty” niż o samego człowieka, który jest jedynie „jego nosicielem”³¹. Wydaje się jednak, że jest to spojrzenie nieco jednostronne: zwłaszcza religia nie tylko może pobudzać tworzenie kapitału ludzkiego, ale działać jako czynnik integrujący, przyczyniając się do pojmowania człowieka jako kogoś więcej niż tylko kapitału, jednocześnie nie przecząc znaczeniu jego przymiotów dla kreowania wzrostu i rozwoju gospodarczego. Wypada się przy tym zgodzić z opinią, że w literaturze dominują dwa sposoby postrzegania kapitału ludzkiego:

– w pierwszym ujęciu jest nim sam człowiek wytwarzający dobra i usługi gospodarcze (A. Smith, J.S. Mill, T.W. Schultz);

– ujęcie drugie oddziela zasoby od podmiotu, sprowadzając kapitał ludzki wyłącznie do umiejętności, zdolności, wiedzy, energii i zdrowia³².

Takie rozróżnienie jest tu kluczowe: o ile drugie ujęcie zdaje się pasować do tez krytyków wydzielania kapitału ludzkiego, o tyle pierwsza grupa koncepcji ma charakter bardziej uniwersalny i kompromisowy. Warto jeszcze raz zwrócić uwagę na relację pomiędzy kapitałem ludzkim

²⁹ Paul VI, *Address of Paul VI to the Ambassador of Niger to the Holy See*, 11 XII 1975, https://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1975/documents/hf_p-vi_spe_19751211_ambasciatoreniger.html [dostęp: 11.02.2018].

³⁰ Benedykt XVI, *Caritas in veritate*, 29 VI 2009, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/encykliki/caritas_in_veritate_29062009.html, s. 44 [dostęp: 2.01.2018].

³¹ P. Drobny wymienił w swoim artykule trzy kategorie zarzutów, które podnoszą krytycy kapitału ludzkiego. Chodzi o to, że „1) teoria niepotrzebnie mnoży byty; 2) teoria redukuje człowieka do poziomu kapitału; 3) teoria traktuje jako kapitał coś, co kapitałem nie jest”. P. Drobny, *Człowiek jako kapitał? Przyczynek do krytyki teorii kapitału ludzkiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2017, 20, 3, s. 8, 11.

³² M. Wódka, *Kategoria moral capital w etyce społeczno-gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2016, 3 (19), s. 62.

a innymi wydzielanymi tzw. kapitałami przmiotnikowymi. Jednym z nich jest również popularny *kapitał społeczny*³³. Niekiedy bowiem idzie się dalej, wyliczając także np. *kapitał moralny*. Jest to poniekąd zasadne, gdy zwróci się uwagę na niematerialne formy kapitału³⁴, czasem nazywane „zasobami moralnymi”³⁵. Chociaż sama koncepcja wydaje się ciekawa, to jej rozpowszechnienie jest o wiele mniejsze od samego kapitału ludzkiego. Dzięki jego teorii spojrzenie na działalność Komisji Iustitia et Pax wydaje się więc być bardziej odpowiednim.

RELIGIA A KAPITAŁ LUDZKI

Jak ma się kapitał ludzki do religii jako takiej? Wymienione badania polskich i zagranicznych przedstawicieli nauk społecznych jednoznacznie wskazują na powiązania pomiędzy tymi elementami ludzkiej rzeczywistości. Pewien konsensus panuje co do tego, że religijność jest czynnikiem wpływającym na kapitał ludzki – o wiele bardziej dyskusyjny jest charakter tego wpływu³⁶.

Nie jest przy tym przypadkiem, że propagowanie duchowości lub etyczności w biznesie, obecnych pod różnymi postaciami choćby w ramach koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu, stało się swego rodzaju modą. Można domniemywać, że religijność ma wpływ na cały szereg kwestii, takich jak „[...] zdolności do zmian, chęci działania, zaangażowania w procesy organizacyjne, skłonności do zachowań etycznych, przywództwa menedżerskiego oraz w obszarach innowacyjności [...]”³⁷. Trzeba tu jednak zwrócić uwagę na stopień skomplikowania zjawiska: religijność może być głęboka lub powierzchowna³⁸, dana religia zaś w większym lub mniejszym stopniu może upowszechniać wartości wpływające na stosunek wyznawcy do samej pracy (zaangażowania w nią, sumienności, wytrwałości), interakcji ze współpracownikami (przejawiania postaw życzliwych, koleżeńskich, uczciwości, spójności przekonań i działań) czy polityki wdrażanej przez organizację (chodzi tu m.in. o otwartość na

³³ Nieco więcej o relacjach pomiędzy kapitałem ludzkim a społecznym: W. Sadłoń, *Religijny kapitał społeczny*, Saarbrücken 2014, s. 14–150.

³⁴ M. Wódka, *op. cit.*, s. 61.

³⁵ R. Putnam, *Społeczny kapitał a sukces instytucji*, w: *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków 2005, s. 389.

³⁶ J. Polak, *Religijność i etyka pracy jako czynniki kapitału ludzkiego?*, w: *Kapitał ludzki w procesie przemian Europy Środkowej i Wschodniej: aspekty makroekonomiczne i regionalne*, red. W. Kosiedowski, Toruń 2010. s. 1–2.

³⁷ *Ibidem*, s. 3.

³⁸ *Ibidem*, s. 5.

zmiany, innowacyjność czy kulturę zaangażowania)³⁹. Choćby w katolicyzmie i przede wszystkim wyznaniach wywodzących się z kalwinizmu ważne miejsce zajmuje etos pracy, religijność zaś dostarcza człowiekowi istotnej motywacji dla realizowania się w sferze zawodowej⁴⁰. Nie oznacza to jednak, że każda religia ma taki sam wpływ. Nawet pomiędzy wymienionymi wyznaniem katolickim i protestanckim istnieją spore różnice, gdzie to myśl czerpiąca z kalwinizmu posiada bardziej wyraziste podejście do potrzeby realizowania się poprzez pracę.

Jeśli więc ustalenie konkretnego wpływu religii na kapitał ludzki wymaga konieczności pogłębionych i jednostkowych studiów, to wolno przyjąć, że przynajmniej Rada Iustitia et Pax poprzez swoją działalność w licznych sferach może przyczyniać się do jego wspomagania. Precyzując: dorobek tej instytucji i teksty powstałe w jego ramach mogą być w ten sposób interpretowane (zwłaszcza odnośnie do potrzeb gospodarek na niższym poziomie rozwoju). Dlatego konieczna jest analiza obejmująca: 1) genezę instytucji, 2) wybrane zagadnienia związane z jej aktywnością.

PAPIESKA RADA IUSTITIA ET PAX (1967–2017)

Warto zacząć od tego, że Papieska Rada Iustitia et Pax została powołana do życia jako istotny element papieskiego programu bycia Kościoła w świecie, który został zainicjowany przez Pawła VI. Giovanni Battista Montini rozwijał oczywiście ideę pokojowego współistnienia ludów⁴¹, która obecna była już w nauczaniu Jana XXIII⁴², ale w jego przypadku uległa ona konkretyzacji. Zapowiedź tego można znaleźć już w programowej encyklice *Ecclesiam suam*⁴³. Pewne światło rzuca także intencja powstania i ogłoszenia dokumentu *Mense maio*⁴⁴, którego znaczenie związane jest także z apelem o pokój na świecie ze szczególnym uwzględnieniem Wietnamu. Tamtejsza wojna stała się traumatycznym wydarzeniem dla ówczesnych pokoleń, ale zrodziła także konflikty w Kościele, zwłaszcza zaś w łonie kolegium kardynalskiego – przykładem niech będzie

³⁹ *Ibidem*, s. 5–6.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 6–7, 8–9.

⁴¹ Autor zdaje sobie sprawę z pewnej anachroniczności pojęcia „ludu”, które występuje jednak w nauczaniu papieskim o wiele częściej od narodu.

⁴² Vide: Jan XXIII, *Mater et Magistra*, 15 V 1961, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_xxiii/encykliki/mater_magistra_15051961.html [dostęp: 15.10.2018].

⁴³ Paweł VI, *Ecclesiam suam*, 6 VIII 1964, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/encykliki/ecclesiam_suam_06081964.html, [dostęp: 2.01.2018].

⁴⁴ Idem, *Mense maio*, 29 IV 1965, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pawel_VI/mense_maio/mm.php [dostęp: 18.01.2018].

kontrowersja powstała pomiędzy kard. Francisem Spellmanem z Nowego Jorku a kard. Giacomo Lercaro z Bolonii.

Kluczowe znaczenie miała tutaj jednak encyklika *Populorum Progressio* z 1967 r. W niej znalazło się przekonanie, że rozwój i pokój są ze sobą sprzężone⁴⁵. Oznacza to więc, że istnieje tu wyraźnie wyznaczone pole także dla zainteresowań i działań samego Kościoła. Wszystko, co wspiera wieloaspektowy rozwój człowieka, a więc także inspirowanie działań na poziomie ekonomicznym, może i powinno być zadaniem struktur religijnych zwłaszcza tam, gdzie chodzi o najuboższych.

Fakt powiązania starań o pokój z koniecznością zapewnienia rozwoju społeczno-gospodarczego jednostkom i ludom daje też wytłumaczenie dla sprawy zajęcia się przez Kościół tematyką rozwojową⁴⁶. Wciąż jeszcze pokutują opinie, wyrażane przez bardzo różne środowiska, że zainteresowanie instytucji religijnej sferą społeczno-gospodarczą, w ostatnich dziesięcioleciach połączoną też z pojęciem zrównoważonego rozwoju⁴⁷, jest niekonieczne, niepotrzebne lub wręcz szkodliwe. Zarzuty takie formułowane są zarówno z perspektywy katolików preferujących integralne podejście do własnej religii, jak i radykalnych zwolenników rozwiązań wolnorynkowych. W rzeczywistości nie jest to krytyka uprawniona z perspektywy Kościoła jako instytucji religijnej, ale funkcjonującej w określonym otoczeniu społeczno-ekonomicznym i politycznym. Bez rozwoju nie ma pokoju, ten zaś służy utrwalaniu i upowszechnianiu wartości religijnych⁴⁸. Duże znaczenie ma także fakt, że pozostawanie jednostek, grup społecznych i całych społeczeństw na niskim, niewystarczającym poziomie rozwoju jest dla Kościoła i katolików swego rodzaju wyrzutem sumienia:

Nie chodzi bowiem tylko o przewyciężenie głodu, czy zmniejszenie ubóstwa. Nie wystarczy walczyć z nędzą, choć jest to sprawa nagląca i konieczna; chodzi o umocnienie zespolenia ludzi, w którym każdy bez względu na rasę, religię i narodowość mógłby żyć życiem prawdziwie ludzkim, wolnym od służalczej uległości nakładanej przez ludzi i przez nie dość opanowaną przyrodę; życiem, w którym wolność

⁴⁵ Paweł VI, *Populorum progressio*, 16 III 1967, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/paweł_vi/encykliki/populorum_progressio_26031967.html, s. 5 [dostęp: 2.01.2018].

⁴⁶ Również vide: idem, *Discours du pape Paul VI aux E'tudiants en sciences E'conomiques et commerciales*, 9 III 1964, https://w2.vatican.va/content/paul-vi/fr/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640309_studenticommerciali.html [dostęp: 2.01.2018].

⁴⁷ Vide: J. Meller, *Właściwe rozumienie człowieka podstawą zrównoważonego rozwoju – antropologia encykliki Laudato Si'*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2019, 17, 4, s. 45–53.

⁴⁸ Vide: Jan Paweł II, *Jeśli pragniesz pokoju, wyjdź naprzeciw ubogim. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju*, 1993, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, *Konstytucje apostolskie, listy „motu proprio” i bulle, orędzia na światowe dni*, red. P. Ptasznik et al., Kraków 2007, s. 771, 773.

nie byłaby pustym słowem, a biedny Łazarz mógłby zasiąść przy tym samym stole, co bogacz⁴⁹.

Powołanie instytucji jako Komisji miało miejsce w styczniu 1967 r.⁵⁰ Papież wspominał o niej także w *Populorum Progressio*⁵¹, gdzie w jednym z punktów stwierdzał, że:

- powołanie tego organu jest wyrazem dbałości Stolicy Apostolskiej o sprawę rozwoju ludów;
- ma on pobudzać wiernych do aktualnych zadań społecznych;
- przede wszystkim powinna ona skłaniać do wspomagania ludów uboższych i krzewienia sprawiedliwości;
- działalność ówczesnej Komisji powinna wspierać *pomocniczość* wobec ludów na drodze do rozwoju: Paweł VI wyraził przekonanie, że należy udzielać im pomocy tak, aby same mogły następnie zacząć dbać o swój los;
- Komisja *Iustitia et Pax* jest nastawiona na współpracę z „wszystkimi ludźmi dobrej woli”.

Znaczenie miał tu także punkt 90 Konstytucji Apostolskiej *Gaudium et Spes* o Kościele i świecie współczesnym⁵². O samym powstaniu ówczesnej Komisji jako pewnym rezultacie postanowień Soboru Watykańskiego II i kontrowersjach związanych z tym faktem można przeczytać zwłaszcza w pracy Andrew Smalla z Katolickiego Uniwersytetu Ameryki⁵³. O powiązaniu powstania Komisji z *Vaticanum II* pisano również w polskiej literaturze z zakresu prawa kanonicznego⁵⁴. Trzeba przy tym przyznać, że dookreślenie struktury organizacyjnej trwało do 1976 r.⁵⁵ Zmiany

⁴⁹ Paweł VI, *Populorum*, s. 47.

⁵⁰ Idem, *Catholicam Christi Ecclesiam*. Motu proprio, 6 I 1967, <http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/profilo/motuproprio.html> [dostęp: 3.01.2018].

⁵¹ Idem, *Populorum*, s. 5.

⁵² Jak czytamy: „Mając na względzie ogrom utrapień, które dziś jeszcze dręczą większą część rodu ludzkiego i chcąc wspierać wszędzie sprawiedliwość a zarazem miłość Chrystusową względem ubogich, Sobór uważa za rzecz bardzo wskazaną utworzenie jakiejś organizacji w Kościele powszechnym, której zadaniem byłoby pobudzać społeczność katolicką do popierania rozwoju krajów cierpiących niedostatek, oraz sprawiedliwości społecznej między narodami”. *Gaudium et spes*. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, 7 XII 1965, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_espes/I.php s. 90 [dostęp: 2.01.2018].

⁵³ Vide: A. Small, *The Theological Justification for the Establishment of the Pontifical Commission for Justice and Peace (Iustitia et Pax)*, Washington D. C. 2010.

⁵⁴ J. Dyduch, *Papieska Rada Świeckich i Papieska Komisja „Iustitia et Pax”*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 1982, 25, 1–2, s. 210 i kolejne.

⁵⁵ Paul VI, *Iustitiam et Pacem*. Motu proprio, https://www.vatican.va/content/paul-vi/la/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19761210_iustitia-et-pacem.pdf [dostęp: 22.02.2023].

w funkcjonowaniu omawianego ciała przyniosła Konstytucja Apostolska *Pastor Bonus* z 1988 r.⁵⁶ W myśl postanowień dokumentu wydanego przez Jana Pawła II powstała Papieska Rada Iustitia et Pax, której zadaniem stało się pogłębianie nauki społecznej Kościoła i jej urzeczywistnianie, co powinno się dziać zwłaszcza w stosunkach pomiędzy pracodawcami a pracownikami⁵⁷.

Kolejnymi przewodniczącymi Komisji a potem Rady Iustitia et Pax byli kardynałowie:

- Maurice Roy – 1967–1976;
- Bernardin Gantin – 1976–1984;
- Roger Etchegaray – 1984–1998;
- François Xavier Nguyễn Văn Thuận – 1998–2002;
- Renato Martino – 2002–2009;
- Peter Turkson – 2009–2017.

PAPIESKA RADA IUSTITIA ET PAX A WSPIERANIE KAPITAŁU LUDZKIEGO

Działania Rady dotyczą większości kluczowych zagadnień, które konstytuują kapitał ludzki. W jaki sposób może się to odbywać? Warto zauważyć, że liczne nurty w teorii ekonomii, zwłaszcza instytucjonalizm i neoinstytucjonalizm, przy wszelkich dzielących ich różnicach⁵⁸, widzą w instytucjach ważny czynnik redukujący niepewność w społeczeństwie i tworzący trwałe ramy dla relacji społecznych⁵⁹. Zwraca się tutaj uwagę na to, że także rozwój ludzki potrzebuje instytucji, które właściwie go kierunkują. Mowa tutaj choćby o stwarzaniu możliwości dla ubogich (choć nie tylko dla nich) i upowszechnianiu wartości związanych z kooperacją czy solidarnością⁶⁰. Warto tutaj przywołać także głośną przed kilku laty książkę D. Acemoglu i J.A. Robinsona *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*⁶¹. Obecna w niej koncepcja dzia-

⁵⁶ Giovanni Paolo II, *Pastor Bonus. Costituzione Apostolica*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus.html [dostęp: 22.02.2023].

⁵⁷ *Ibidem*, s. 142–144.

⁵⁸ M. Ratajczak, *Nurt instytucjonalny we współczesnej myśli ekonomicznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1994, 56, 1, s. 27–31.

⁵⁹ P. de Muro, P. Tridico, *The role of institutions for human development*, https://www.researchgate.net/publication/228430665_The_role_of_institutions_for_human_development, s. 2–3 [dostęp: 1.02.2023].

⁶⁰ *Ibidem*, s. 6.

⁶¹ Polskie wydanie: D. Acemoglu, J.A. Robinson, *Dlaczego narody upadają? Źródła władzy, pomyślności i ubóstwa*, Poznań 2014.

łania *instytucji inkluzywnych*, czyli włączających, i *instytucji ekskluzywnych*, czyli wyłączających, może być pomocna w tłumaczeniu znaczenia takich ciał jak opisywana Rada. Jak czytamy: „Włączające instytucje gospodarcze tworzą włączające rynki, które nie tylko zapewniają wolność pozwalającą ludziom prowadzić życie zawodowe najbardziej odpowiadające ich talentom, lecz także tworzą, jak to określiliśmy, równe boisko, na którym powstają takie możliwości”⁶².

W artykule Rada Iustitia et Pax jest wielokrotnie wymieniana jako instytucja-organizacja, celowy system w działaniu, posiadająca własną strukturę, kompetencje i odrębność prawną. Jest to ujęcie zgodne z dorobkiem nauk o zarządzaniu⁶³. Odbiega ono znaczeniowo od instytucji formalnych i nieformalnych⁶⁴.

Należy tu jednak zwrócić uwagę na fakt, że Rada jako instytucja-organizacja została wyposażona w określone cele, które z lepszym lub gorszym skutkiem były realizowane przez 40 lat. Warto zaryzykować tezę, że ich bardziej lub mniej zaawansowana realizacja stanowiła działanie na rzecz tworzenia takich instytucji, rozumianych jako „wzorce myślenia i działania”⁶⁵, które mają charakter włączający. Działalność Rady Iustitia et Pax, która miała w myśl zamysłu Pawła VI współpracować także z ludźmi niebędącymi wiernymi Kościoła katolickiego, miała odbywać się na różnych poziomach – również poprzez tworzenie rad krajowych⁶⁶. Właśnie wsparcie elementów, które tworzą kapitał ludzki, było tu rozwiązaniem intuicyjnym.

Na końcu warto wspomnieć, że samo powstanie Komisji, a potem Rady Iustitia et Pax było możliwe dzięki pracom zespołów roboczych, gdzie duże role odgrywali naukowcy i działacze łączący swoje zainteresowanie Kościołem z udziałem w działaniach przeciwko biedzie⁶⁷. Wśród nich można wymienić też ekonomistów, choćby Barbarę Ward i o. Arthura McCormacka, który zainteresowania ekonomiczne łączył z demograficznymi, co nie jest przypadkowe. Reprezentantem nauk społecznych był tu także teolog i socjolog Louis-Joseph Lebret. Grupa ta musiała uporać się

⁶² *Ibidem*, s. 92.

⁶³ Vide: Ł. Sułkowski, *Organizacja jako przedmiot badań nauk o zarządzaniu*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2012, 13, 2, s. 11.

⁶⁴ Vide: E. Gruszewska, *Instytucje formalne i nieformalne. Skutki antynomii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, 493, s. 36–50.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 37.

⁶⁶ Vide: *Iustitia et Pax. Europa*, [http://www.juspax-eu.org/en/?pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50=27#list_2d1e7b50](http://www.juspax-eu.org/en/?pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50=27#list_2d1e7b50) [dostęp: 2.02.2023].

⁶⁷ A. Small, *op. cit.*, s. 25–26.

z przynajmniej kilkoma trudnościami przed powstaniem ciała⁶⁸. Nie można więc zarzucić, że u zarania Rady nie uwzględniono najnowszych teorii ekonomicznych i socjologicznych.

PRACA

Ludzka praca jest według Kościoła „kluczem dla zrozumienia kwestii społecznej”⁶⁹. Ma również pierwszeństwo przed kapitałem⁷⁰. Nie powinno więc dziwić, że właśnie Rada Iustitia et Pax była tym organizmem, który w szczególności miał zająć się analizą zagadnień związanych z relacjami pomiędzy pracodawcami a pracownikami. Jej działalność w tej kwestii była inspirowana papieskim nauczaniem – warto wspomnieć choćby liczne fragmenty listu *Octagesima Adveniens* z 1971 r.⁷¹, który adresowany był przeciw do przewodniczącego Papieskiej Komisji, którym był wtedy kanadyjski kardynał Maurice Roy. Chociaż dużo miejsca poświęcono tutaj robotnikom⁷², to kwestie związane z pracą przedstawiono wieloaspektowo – choćby w kontekście migracji, inwestycji czy atrakcyjności ruchów socjalistycznych⁷³.

Z punktu widzenia niniejszego artykułu bardziej istotne są drobniejsze uwagi dotyczące tego, że „każdy człowiek ma prawo do pracy, do rozwoju własnej osobowości i własnych zdolności w wykonywaniu zawodu”⁷⁴. W kolejnych punktach słynnej enuncjacji Paweł VI wskazuje na problemy „młodych narodów” związane z niebywale szybkim wzrostem demograficznym. Porusza smutną wizję przyszłości dla młodych bezrobotnych, którzy będą skazani na „nędzę lub pasożytnictwo”. Zamiast „rozwiązań maltuzjańskich”, zachęca do poszukiwania nowych

⁶⁸ T. Piec, *Pięćdziesiąt lat działalności Papieskiej Rady Iustitia et Pax. Próba bilansu*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2018, 10, 1 (18), s. 201–202.

⁶⁹ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, 14 IX 1981, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/laborem.html, s. 3 [dostęp: 1.03.2019].

⁷⁰ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, red. R.R. Martino, Kielce 2005, s. 277.

⁷¹ Paweł VI, *Octagesima adveniens. List Apostolski do ks. kard. Maurice’a Roya (...) z okazji 80. rocznicy ogłoszenia encykliki Rerum novarum*, 14 V 1971, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pawel_VI/octogesima_adveniens/ [dostęp: 3.01.2018].

⁷² Jak czytamy: „Każdy człowiek ma prawo do pracy, do rozwoju własnej osobowości i własnych zdolności w wykonywaniu zawodu, ma prawo do sprawiedliwej płacy, która by była zapewnieniem dla niego i jego rodziny godnego stanu materialnego, społecznego, kulturalnego i duchowego”. *Ibidem*, s. 14.

⁷³ *Ibidem*, s. 16, 17, 26, 27.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 14.

rozwiązań społecznych i zaradzenia problemom na możliwie jak najwcześniejszym etapie⁷⁵.

Z papieskiego listu przebija pewna wizja pracy, która może być intrygująca z punktu widzenia rozważań nad kapitałem ludzkim. By się jej dobrze przyjrzeć, należy odwołać się do tekstu znacznie późniejszego i w pewnej mierze będącego ukoronowaniem działalności Rady, czyli opublikowanego w czasach przewodnictwa kard. Raffaele Martino *Kompendium Katolickiej Nauki Społecznej*. Z części poświęconej pracy możemy wnioskować:

– całe życie społeczne, a więc także praca, skupia się wokół osoby ludzkiej⁷⁶;

– człowiek jest zobowiązany do pracy: „Żaden chrześcijanin przez sam fakt przynależności do solidarnej i braterskiej wspólnoty nie może się czuć uprawniony do tego, by nie pracować i żyć na koszt innych”⁷⁷;

– wyróżnia się przedmiotowy i podmiotowy zakres ludzkiej pracy, gdzie ten drugi jest nieporównanie bardziej istotny⁷⁸.

Z punktu widzenia wsparcia dla kapitału ludzkiego istotne jest postrzeganie człowieka jako osoby, która „powinna wziąć sobie za punkt honoru, by pracować własnymi rękami” i nie być od nikogo zależnym⁷⁹. To jednak nie koniec: tekst *Kompendium* podkreśla, że religia ożywia ludzką pracę, nadając jej charakter duchowy⁸⁰. Jest to więc także impuls dla doskonalenia się i lepszego sprawowania swoich obowiązków w pracy.

Fragment dotyczący przedmiotowego i podmiotowego postrzegania pracy jest nie mniej ważny:

- przedmiotowy aspekt pracy oznacza tu „[...] całość działalności, zasobów, narzędzi i technik, którymi posługuje się człowiek, aby produkować”⁸¹;

- podmiotowe postrzeganie pracy odnosi się do jej połączenia z godnością osoby, bo jest to akt osobisty⁸².

W tym miejscu autorzy odpowiedzialni za powstanie *Kompendium* dość wyraźnie przeciwstawiają się redukcjonizmowi sprowadzającemu pracę do wykorzystywania energii czy stosowania siły⁸³. Praca może

⁷⁵ *Ibidem*, s. 19.

⁷⁶ *Kompendium KNS*, s. 106.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 266.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 270.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 264.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 266.

⁸¹ *Ibidem*, s. 270.

⁸² *Ibidem*, s. 271.

⁸³ I. Stolarczyk, *Integralne rozumienie postępu i rozwoju*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Katowice 2003, s. 222.

być mniej lub bardziej wartościowa, posiadać różny poziom kreatywności, ale:

Jakakolwiek forma materializmu i ekonomicznej dyktatury, która starałaby się sprowadzić pracownika do poziomu czystego narzędzia produkcji, zwykłej siły roboczej, wymiaru wyłącznie materialnego, prowadziłaby do nieodwołalnego wypaczenia istoty pracy, pozbawiając ją jej najszlachetniejszego i głęboko ludzkiego celu [...]»⁸⁴.

Można oczywiście widzieć w takim określeniu istoty pracy przeszkodę dla jej optymalizacji, zapewne też takie zarzuty mogłyby paść ze strony zwolenników monetaryzmu, ale możliwa jest także odmienna interpretacja. Warto mianowicie dostrzec:

- okoliczności sprzyjające inwestowaniu w zdolności pracownika;
- możliwość związania pracownika z przedsiębiorstwem i wypracowania swego rodzaju lojalności⁸⁵;
- powiązanie z wolą Boga, który stworzył człowieka na swój obraz i podobieństwo⁸⁶;
- zachętę dla tworzenia lepszych, czyli związanych z mniejszą powtarzalnością i zwiększoną odpowiedzialnością miejsc pracy⁸⁷.

Dalszy tok wywodu wskazuje na to, że praca jest swego rodzaju zobowiązaniem wobec kilku kategorii społeczności, chodzi o: 1) rodzinę, 2) społeczeństwo, 3) naród i 4) całą ludzkość⁸⁸. Pod uwagę bierze się zarówno przeszłe pokolenia, jak i odpowiedzialność za przyszłość, co wyraźnie podkreślono w tekście *Kompendium*⁸⁹. Sformułowany i opracowany przez Radę tekst daje więc wiele motywacji, które powinni uwzględniać pracownicy inspirowani katolicyzmem.

Występujące w tekście określenie „kapitał ludzki” użyte zostało w kontekście wieloznaczności pojęcia „kapitału”⁹⁰. Jednocześnie wyraźną intencją było tu podkreślenie, że alienacja kapitału i pracy, odziedziczona

⁸⁴ *Kompendium KNS*, s. 271.

⁸⁵ W takim duchu formułowane są też papieskie propozycje solidaryzmu i upowszechniania własności prywatnej, które dostrzec można już w takich dokumentach jak *Rerum novarum* Leona XIII. Również vide: *ibidem*, s. 281.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 274.

⁸⁷ Vide: *ibidem*, s. 276.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 274.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 274.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 276.

jako spuścizna myśli marksistowskiej, jest nieracjonalna i powinna zostać przewyżczona⁹¹. Jak czytamy:

Mówi się także, w sposób nie całkiem odpowiedni, o „kapitale ludzkim” – dla oznaczenia zasobów ludzkich, a więc samych ludzi, tych, którzy są zdolni do podejmowania wysiłku pracy, poznawania, kreatywności, wczuwania się w potrzeby swoich bliźnich, wzajemnego zrozumienia wynikającego z bycia członkami jakiejś organizacji⁹².

Charakterystyczny element zawahania („sposób nie całkiem odpowiedni”) jest tu wyrazem niechęci do radykalnego sposobu postrzegania kapitału ludzkiego, zarzucanego dziełom niektórych klasyków koncepcji, choćby Gary’ego Beckera⁹³. Co do zasady: wylicza się w tym miejscu cały szereg cech, które są postrzegane jako budujące kapitał ludzki przedsiębiorstwa. Warto jeszcze zwrócić uwagę na to, że zdaniem autorów *Kompendium* „integralny rozwój osoby ludzkiej w pracy nie stoi w sprzeczności, lecz raczej sprzyja większej jej wydajności i skuteczności”⁹⁴. Wartość kapitału ludzkiego jest zaś wspierana przez cechujące pracowników:

- wiedzę;
- gotowość budowania przez nich relacji;
- kreatywność;
- przedsiębiorczość;
- zdolność do podejmowania nowych wyzwań;
- umiejętność współdziałania⁹⁵.

Dodatkowo w *Kompendium* zawarto cały szereg wskazań dotyczących pracy, które służą eliminacji zachowań niekorzystnych z punktu widzenia przedsiębiorstw i całej gospodarki. Mowa tu choćby o: 1) wskazaniu na potrzebę zapewnienia pracownikom świątecznego wypoczynku⁹⁶; 2) zapewnieniu kobietom równoprawnego statusu na rynku pracy⁹⁷; 3) pod-

⁹¹ Jak czytamy: „Między pracą a kapitałem powinna istnieć komplementarność: sama wewnętrzna logika procesu produkcyjnego wskazuje na konieczność ich wzajemnego przenikania się i potrzebę powołania do życia systemów ekonomicznych, w których antynomia pracy i kapitału zostanie przewyżczona”. *Ibidem*, s. 277.

⁹² *Ibidem*, s. 276.

⁹³ Vide: G. Becker, R. Posner, *Ekonomiczna teoria wszystkiego*, Warszawa 2013.

⁹⁴ *Kompendium KNS*, s. 278.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 277.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 284–286.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 295.

kreśleniu specyficznego charakteru pracy na roli⁹⁸ czy 4) zagadnieniu pracy nieletnich⁹⁹.

PRZYWÓDZTWO I KREATYWNOŚĆ

Joseph Schumpeter stworzył wizję przedsiębiorcy jako herosa wzrostu i rozwoju gospodarczego¹⁰⁰. Pochodzący z Austrii myśliciel i ekonomista stwierdzał, że przedsiębiorca jest prawdziwym bohaterem, jeśli chodzi o gospodarczą innowacyjność – jest więc ważniejszy od wynalazcy, bo usprawnienia będące dziełem tego ostatniego mogą, ale nie muszą zostać upowszechnione. W tym kontekście właśnie przedsiębiorca decyduje.

W myśli katolickiej znaczenie ma postać przedsiębiorcy, która wpisuje się w logikę solidaryzmu społecznego. Przedsiębiorstwo jest tu nie tylko nastawione na osiągnięcie dobrych wyników finansowych, ale tworzy też wspólnotę osób i jest miejscem spotkania kapitału i pracy¹⁰¹. Nie dziwi więc chęć wyszczególnienia cech lidera takiej struktury i tego, jakie motywacje powinny nim kierować. Na płaszczyźnie literatury popularnonaukowej znane są choćby prace Chrisa Lowneya – pisarza katolickiego, ale też menedżera związanego z Towarzystwem Jezusowym¹⁰².

Niewątpliwie zagadnienia przywództwa¹⁰³ i przedsiębiorczości są istotne z punktu widzenia kreowania kapitału ludzkiego przedsiębiorstwa. W bogatym zasobie dokumentów wydanych przez Radę Iustitia et Pax szczególne znaczenie ma jeden tekst, który został opublikowany w 2011 r., a więc za pontyfikatu Benedykta XVI. Chodzi o liczące kilkadziesiąt stron dzieło *Powołanie lidera biznesu. Refleksja* sygnowane przez Radę¹⁰⁴.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 299–300.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 296.

¹⁰⁰ Vide: P. Wechta, *Przedsiębiorca w teorii Josepha A. Schumpetera*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, 59, 4, s. 123–134; G. Musiał, I.H. Chrzanowski, *Schumpeter – Lange – Galbraith. Innowacje w teorii i praktyce*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, 362, s. 44; S. Mikosik, *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Warszawa 1993.

¹⁰¹ M. Stępiak, *Przedsiębiorstwo w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, 13, 1, s. 157–162.

¹⁰² Vide: Ch. Lowney, *Heroiczne przywództwo. Tajemnice sukcesu firmy istniejącej ponad 450 lat*, Kraków 2011.

¹⁰³ Więcej o przywództwie w poruszonym tu kontekście: A. Marek, *Leadership in Catholic Social Teaching*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2015, 4, 18, s. 28–29.

¹⁰⁴ Papieska Rada Iustitia et Pax, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, 2012, http://www.iustitiaetpax.va/content/dam/giustiziaepace/VBL/powolanie-lidera-biznesu_VBL.pdf [dostęp: 11.02.2023].

Całość zredagowana została w myśl charakterystycznej dla KNS triady: „widzieć-oceniać-działać”. Można się tu spotkać przede wszystkim z:

- rozumieniem bycia przedsiębiorcą jako powołania obdarzonego odpowiedzialnością: „Przedsiębiorcom dano wielkie zasoby i Pan prosi ich o czynienie wielkich rzeczy”¹⁰⁵;
- ukazaniem dwoistości charakteryzującej przedsiębiorczość w początkach XXI w.: rozwojem wspianałych innowacji¹⁰⁶, ale też skandalami, zakłóceniami gospodarczymi i spadkiem zaufania do instytucji wolnorynkowych¹⁰⁷;
- zwróceniem uwagi na to, że dobrze zarządzane przedsiębiorstwa „czynnie zwiększają poczucie godności pracowników i przyczyniają się do rozwoju cnót, takich jak solidarność, mądrość praktyczna, sprawiedliwość, dyscyplina i wiele innych [...]”¹⁰⁸.

Ostatni punkt można już dość łatwo połączyć z zagadnieniem kapitału ludzkiego. Przy tym pozycja lidera biznesu jest tu o tyle ważna, że powinna pomagać w krzewieniu etycznych zasad społecznych i przekładaniu wskazań KNS na kolejne działania w życiu codziennym¹⁰⁹. Ich zadaniem jest korzystanie z innowacji dla tworzenia funkcjonalnej kultury organizacyjnej przedsiębiorstwa¹¹⁰. Najczęściej wymienia się tu takie działania jak wspieranie inicjatywy pracowników dla ich samodzielnego rozwoju, nakłanianie ich do tworzenia lepszych relacji w firmie, ale też dawanie niezbędnych środków dla realizacji wskazanych celów¹¹¹. Udział w zarządzaniu firmą jest tu wręcz postrzegany jako partycypacja w „dziele Stworzenia”¹¹².

Zadania chrześcijańskiego lidera biznesu muszą być według autorów tekstu realizowane w bardzo skomplikowanych warunkach, które nie zawsze sprzyjają realizacji jego powołania. W tekście oddzielne części

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 12.

¹⁰⁶ Jak czytamy: „Minęło dopiero kilkanaście lat nowego stulecia, a wiele przedsiębiorstw już opracowało wspianałe innowacje, które uleczyły choroby, zbliżyły ludzi za pośrednictwem techniki i na niezliczone sposoby wpłynęły na rozwój dobrobytu”. *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 14.

¹¹⁰ Jak czytamy: „Tworzenie produktywnej organizacji jest podstawowym sposobem, w jaki przedsiębiorcy mogą uczestniczyć w kontynuowaniu dzieła stworzenia. Kiedy zdają sobie sprawę, że poprzez zarządzanie produktywnymi organizacjami uczestniczą w pracy Stworzyciela, mogą uświadomić sobie wspianałość oraz wyjątkową odpowiedzialność swojego powołania”. *Ibidem*, s. 15.

¹¹¹ A. Marek, *op. cit.*, s. 29.

¹¹² Więcej o tym zagadnieniu: *ibidem*, s. 33–36.

poświęcono m.in. globalizacji, zmianom w komunikacji, „finansjalizacji” gospodarki i zmianom kulturowym związanym ze wzrostem indywidualizmu¹¹³. Odpowiedzią na te wyzwania powinno być przywództwo oparte na wartościach, gdzie wskazuje się jego zakorzenienie w rodzinie, religii, edukacji i przynależności do większych społeczności¹¹⁴. Przedsiębiorcze działania lidera i funkcjonowanie przedsiębiorstwa powinny więc:

- produkować towary i oferować usługi odpowiadające autentycznym ludzkim potrzebom;
- organizować dobrą i produktywną pracę;
- używać zasobów tak, by osiągać dobrobyt dzielony w zrównoważony sposób¹¹⁵.

Wprawdzie zwłaszcza trzeci punkt może budzić kontrowersje, ale już niewątpliwie wezwanie do organizowania produktywnych prac można uznać za związane z kreowaniem kapitału ludzkiego. Chrześcijański lider biznesu, będący według dokumentu „człowiekiem czynu”¹¹⁶, powinien sam siebie egzaminować z tego, czy jego działania sprzyjały produktywności pracy. Pomoc w tym ma swoisty „rachunek sumienia” dołączony do tekstu. Nie zabrakło tam elementów motywujących do pełniejszego wykorzystania kapitału ludzkiego przedsiębiorstwa. Przykładem są m.in. następujące pytania:

- „Czy zapewniam warunki pracy, które pozwalają moim pracownikom na każdym poziomie zachować odpowiednią autonomię?”¹¹⁷;
- „Czy przydział pracy i zakres obowiązków w mojej firmie zaplanowano tak, aby w pełni korzystać z talentu i umiejętności pracowników?”¹¹⁸;
- „Czy wprowadziłem/am zestaw kompleksowo zdefiniowanych wartości i zintegrowałem/am go ze swoim procesem pomiaru wyników pracy?”¹¹⁹;
- „Czy pracownicy zostali odpowiednio dobrani i przeszkoleni, tak aby byli w pełni zdolni wykonywać swoje obowiązki?”¹²⁰.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że zestaw pytań został opracowany na podstawie bardzo nowoczesnego podejścia do tworzenia kultury organizacyjnej przedsiębiorstwa, która jednocześnie oparta jest na wartościach i optymalizacji pracy. W tekście warto także zwrócić uwagę na nowoczesną interpretację *pomocniczości* tradycyjnej przecież dla KNS

¹¹³ *Powołanie*, s. 19 i n.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 27.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 32.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 49.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 65.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

i podkreślanej od czasów Piusa XI i jego encykliki *Quadragesimo anno*¹²¹. W ujęciu przedstawionym przez Radę pomocniczość sprzyja dawaniu pracownikom możliwie dużej autonomii, doksztalcaniu ich i obdarzaniu zaufaniem w perspektywie podejmowanych przez nich decyzji¹²².

MOTYWACJA: NOWOCZESNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I WALKA Z KORUPCJĄ

Motywacja religijna jako taka bywa postrzegana jako ważny element związany z kreowaniem kapitału ludzkiego. W tym przypadku chodzi jednak o próbę odpowiedzi na pytanie: czy Rada Iustitia et Pax podejmowała działania, które skłaniały katolików do pełniejszego zaangażowania w działania powodujące wzrost i rozwój gospodarczy? Również tutaj należy oprzeć się na przykładach, ewentualnym opracowaniom monograficznym pozostawiając ukazanie całościowej wizji.

Dokonane wcześniej analizy *Kompendium* i *Powołania lidera biznesu* obfitują w elementy, które można uznać za wskazanie na rolę motywacji liderów i pracowników dla ich lepszej pracy wykonywanej w imieniu przedsiębiorstwa. Dlatego w tym miejscu warto rozważyć dwie nieco odmienne kwestie, w których partycypowała Rada Iustitia et Pax:

- Pierwszą z nich może być kwestia zmian, które także dla przedsiębiorczości implikuje encyklika *Laudato Si'*¹²³. Przykład Polski wskazuje, że chociaż kręgi kościelne dość powszechnie przyjmują nauczanie Franciszka o potrzebie nawrócenia ekologicznego za istotne, to znacznie mniej robi się tu w praktyce. Przykład najpopularniejszych polskich czasopism katolickich pokazuje¹²⁴, że bardzo chętnie tworzy się tu przeciwstawienia „prawdziwej ekologii” temu, co uchodzi za rozwiązania radykalne, oparte na ideach lewicowych, niechrześcijańskie. W efekcie powstaje sytuacja, w której praktycznie każdą inicjatywę proekologiczną da się w tym świetle przedstawić jako niezgodną ze stanowiskiem Kościoła, co miewa podłoże polityczne. Działalność informacyjna Rady Iustitia et

¹²¹ Pius XI, *Quadragesimo anno*, 15 V 1831, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pius_xi/encykliki/quadragesimo_anno_15051931.html [dostęp: 12.03.2019].

¹²² *Powołanie*, s. 40.

¹²³ Vide: J. Myrczek, *Przedsiębiorczość w encyklice papieża Franciszka Laudato Si'*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2021, 54, 1.

¹²⁴ K. Michaluk, *Obraz ekologii i ekologów na łamach tygodnika „Niedziela” (2013–2018)*, w: *Problematyka z zakresu nauk o środowisku – przegląd i badania*, red. M. Janiszewska, Lublin 2019.

Pax, jej zaangażowanie w promocję *Laudato Si'*¹²⁵ i „zielonych rozwiązań”, miała znaczenie dla ograniczenia skutków takich interpretacji. Motywowanie do „nawrócenia ekologicznego”, mającego przenikać różne sfery, było tu bardzo ważne¹²⁶.

• Drugie zagadnienie dotyczy walki z patologią, którą w wielu gospodarkach na świecie jest korupcja. Posiada ona także aspekt zwyczajowy¹²⁷, związany z panującymi wzorcami postaw. Walce z nią poświęconych zostało wiele tekstów związanych z Radą. Kluczowe znaczenie miała tu nota z 21 września 2006 r.¹²⁸ Korupcja została w niej przedstawiona wieloaspektowo, m.in. jako fenomen, który nie zna granic geograficznych i politycznych, dotyczący biednych i bogatych¹²⁹. Wskazuje się tu przy tym, że korupcja posiada podwójne oblicze: przynosi jednocześnie straty ekonomiczne i moralne, niszczy zaufanie, więzi społeczne, doprowadza do degradacji człowieka, czyniąc społeczeństwo mniej sprawiedliwym i mniej otwartym¹³⁰. W tym kontekście bardzo mocno uwydatnia się element wpływu instytucji religijnej na motywację do zwalczania niekorzystnego społecznie i ekonomicznie zjawiska.

EDUKACJA I OCHRONA ZDROWIA

Edukacja i opieka nad chorymi były zagadnieniami ważnymi dla Kościoła na długo przed czasem, w którym zainicjowano działanie Komisji, potem zaś Rady Iustitia et Pax. Stąd też w ramach Kurii Rzymskiej ukształtowały się inne organizmy zajmujące się wymienionymi

¹²⁵ Vide: P. Turkson, *Laudato Si' ed ecologia integrale: il cardinale Peter K. A. Turkson al Forum internazionale "El cuidado de la casa común"*, Querétaro, Messico, 2015, http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/archivio/news/2015/laudato-si_-y-ecologia-integral-ponencia-del-cardenal-peter-k-.html [dostęp: 2.05.2022].

¹²⁶ Vide: P.A.K. Turkson, *International Seminar "Beyond sustainable development: integral ecology"* Università Cattolica Sacro Cuore, Mediolan, 10 IX 2015, http://www.iustitiaetpax.va/content/dam/giustiziaepace/Eventi/TerraeCibo/Beyond_100915/presentazioneBeyondMilano10092015.pdf [dostęp: 12.03.2022].

¹²⁷ K. Nowakowski, *Korupcja jako problem teoretyczny i społeczno-ekonomiczny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, 58, 2, s. 79.

¹²⁸ Pontificio Consiglio Della Giustizia e Della Pace, *La Lotta Contro La Corruzione*, 21 IX 2006, <http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/archivio/documenti/nota-del-pontificio-consiglio-della-giustizia-e-della-pace---la.html> [dostęp: 10.02.2023].

¹²⁹ *Ibidem*, s. 3.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 4.

dziedzinami. Chodzi o Kongregację ds. Edukacji Katolickiej¹³¹, sięgającą swoją historią do 1588 r., i Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia. Oczywiście oba te ciała zajmowały się raczej specyficznymi profilowanymi zagadnieniami, ale ich istnienie z pewnością ograniczało tu pole wypowiedzi Rady Iustitia et Pax w tych tematach, które przecież były i są istotne dla tworzenia kapitału ludzkiego. Niemniej i tutaj można dostrzec istotne wzmiarki źródłowe.

W liście *Octagesima Adveniens* z 1971 r. Paweł VI wskazywał liderowi Rady na to, że istotne są takie inwestycje w słabo rozwiniętych krajach, które pomogą stworzyć odpowiedni system oświaty¹³². W tym kontekście walka z analfabetyzmem może być klasyfikowana jako pośrednie dbanie o kapitał społeczny: osoba umiejąca czytać jest w stanie nauczyć się o wiele więcej (staje się pracownikiem wykwalifikowanym) od analfabety.

Już w pierwszych obszerniejszych tekstach opracowanych przez ówczesną Komisję znalazły się wzmiarki dotyczące popierania praw człowieka w zakresie dostępu do edukacji, które czyniono także w kontekście konkretnych inicjatyw¹³³. Bardzo ważnym elementem, który warto tutaj podnieść, było zaangażowanie Rady w kwestii właściwej organizacji i działania katolickich uniwersytetów¹³⁴. Właśnie szkoły wyższe mają kształcić elity wspierające kreatywne rozwiązania i dążące do poszukiwania prawdy¹³⁵.

W zakresie wspierania zdrowia również można wskazywać na posługiwanie się wspieraniem praw człowieka w tym zakresie. Większe znaczenie mają tu jednak okolicznościowe wystąpienia liderów Rady, które mają na celu wspieranie ochrony zdrowia zwłaszcza w kontekście ubogich społeczeństw i najbardziej narażonych przedstawicieli społeczeństw bogatych (wspieranie szybkiej diagnozy chorób cywilizacyjnych czy lepszego dostępu do środków medycznych). Tutaj można jednak mówić najwyżej o pośrednim działaniu na rzecz wspierania kapitału ludzkiego.

¹³¹ Vide: M. Sitarz, *Kongregacja Edukacji Katolickiej – struktura, zadania i formy działania*, „Teka Kom. Praw. – OL PAN” 2018, 11, 1.

¹³² Paweł VI, *Octagesima*, s. 18.

¹³³ Pontifical Commission „Iustitia et Pax”, *The Church and Human Rights*, Vatican City 2011, s. 72, 74.

¹³⁴ P.K.A. Turkson, *The education of Catholics engaged in politics: the mission of Catholics Universities*, <http://www.iustitiaetpax.va/content/dam/giustiziaespace/presidenteinterventi/2014/2014.01.09%20Political%20Vocation%20Davao.pdf> [dostęp: 2.03.2023].

¹³⁵ *Ibidem*, s. 7–8.

PODSUMOWANIE

Rola Papieskiej Rady Iustitia et Pax we wspieraniu kapitału ludzkiego, zwłaszcza w krajach ubogich, wydaje się niezaprzeczalna. Chociaż wpływ ten nie jest łatwo mierzalny, to niewątpliwie instytucja ta ma wszelkie cechy potrzebne do tego, by wspierać jednostki na drodze do tego, by stawały się potencjalnie lepszymi pracownikami, odznaczającymi się większą kreatywnością i zdolnymi do działania w innowacyjny sposób.

Oczywiście artykuł nie wyczerpuje tematu relacji pomiędzy Papieską Radą Iustitia et Pax a kapitałem ludzkim lub innymi jeszcze czynnikami wpływającymi na wzrost i rozwój gospodarczy. Potrzebne są tu szerzej zakrojone badania, również źródłowe, prezentowany artykuł ma zaś w dużej mierze charakter koncepcyjny – stworzony został w celu lepszego rozpoznania tych zagadnień.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Sources (Źródła)

- Benedykt XVI, *Caritas in veritate*, 29 VI 2009, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/encykliki/caritas_in_veritate_29062009.html [dostęp: 2.01.2018].
- Franciszek, *Konstytucja Apostolska Praedicate Evangelium o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie*, 19 III 2022, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html [dostęp: 22.02.2023].
- Gaudium et spes. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, 7 XII 1965, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_spes/I.php [dostęp: 2.01.2018].
- Giovanni Paolo II, *Pastor Bonus. Costituzione Apostolica*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus.html [dostęp: 22.02.2023].
- Iustitia et Pax. Europa*, [http://www.juspax-eu.org/en/?pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50=27#list_2d1e7b50](http://www.juspax-eu.org/en/?pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50&pageId2d1e7b50=27#list_2d1e7b50) [dostęp: 2.02.2023].
- Jan Paweł II, *Jeśli pragniesz pokoju, wyjdź naprzeciw ubogim*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju, 1993, w: Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*, t. 4, *Konstytucje apostolskie, listy „motu proprio” i bulle, orędzia na światowe dni*, red. P. Ptasznik, L. Adamowicz, Kraków 2007.
- Jan Paweł II, *Laborem exercens*, 14 IX 1981, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/laborem.html [dostęp: 1.03.2019].
- Jan XXIII, *Mater et Magistra*, 15 V 1961, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_xxiii/encykliki/mater_magistra_15051961.html [dostęp: 15.10.2018].
- Paweł VI, *Catholicam Christi Ecclesiam. Motu proprio*, 6 I 1967, <http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/profilo/motuproprio.html> [dostęp: 3.01.2018].
- Paweł VI, *Ecclesiam suam*, 6 VIII 1964, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/encykliki/ecclesiam_suam_06081964.html [dostęp: 2.01.2018].

- Paweł VI, *Mense maio*, 29 IV 1965, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pawel_VI/mense_maio/mm.php [dostęp: 18.01.2018].
- Paweł VI, *Octagesima adveniens. List Apostolski do ks. kard. Maurice'a Roya (...)* z okazji 80. rocznicy ogłoszenia encykliki *Rerum novarum*, 14 V 1971, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pawel_VI/octogesima_adveniens/ [dostęp: 3.01.2018].
- Paweł VI, *Populorum progressio*, 16 III 1967, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/encykliki/populorum_progressio_26031967.html [dostęp: 2.01.2018].
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, 2012, http://www.iustitia-etpax.va/content/dam/giustiziaepace/VBL/powolanie-lidera-biznesu_VBL.pdf [dostęp: 11.02.2023].
- Paul VI, *Address of Paul VI to the Ambasador of Niger to the Holy See*, 11 XII 1975, https://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1975/documents/hf_p-vi_spe_19751211_ambasciatoreniger.html [dostęp: 11.02.2018].
- Paul VI, *Discours du pape Paul VI aux E'tudiants en sciences E'conomiques et commerciales*, 9 III 1964, https://w2.vatican.va/content/paul-vi/fr/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640309_studenticommerciali.html [dostęp: 2.01.2018].
- Paul VI, *Iustitiam et Pacem. Motu proprio*, https://www.vatican.va/content/paul-vi/la/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19761210_iustitia-et-pacem.pdf [dostęp: 22.02.2023].
- Petty W., *Traktat o podatkach i daninach*, w: *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych XVI i XVII wieku*, red. E. Lipiński, S. Zalewski, Kraków 1958.
- Pius XI, *Quadragesimo anno*, 15 V 1931, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pius_xi/encykliki/quadragesimo_anno_15051931.html [dostęp: 12.03.2019].
- Pontifical Commission „Iustitia et Pax”, *The Church and Human Rights*, Vatican City 2011.
- Pontificio Consiglio Della Giustizia e Della Pace, *La Lotta Contro La Corruzione*, 21 IX 2006, <http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/archivio/documenti/nota-del-pontificio-consiglio-della-giustizia-e-della-pace---la-.html> [dostęp: 10.02.2023].
- Turkson P.A.K., *International Seminar „Beyond sustainable development: integral ecology” Università Cattolica Sacro Cuore, Mediolan*, 10 IX 2015, http://www.iustitiaetpax.va/content/dam/giustiziaepace/Eventi/TerraeCibo/Beyond_100915/presentazioneBeyond-Milano10092015.pdf [dostęp: 12.03.2022].
- Turkson P.A.K., *Laudato Si' ed ecologia integrale: il cardinale Peter K. A. Turkson al Forum internazionale “El cuidado de la casa común”*, Querétaro, Messico 2015, http://www.iustitiaetpax.va/content/giustiziaepace/it/archivio/news/2015/laudato-si_-y-ecologia-integral--ponencia-del-cardenal-peter-k--.html [dostęp: 2.05.2022].
- Turkson P.K.A., *The education of Catholics engaged in politics: the mission of Catholics Universities*, <http://www.iustitiaetpax.va/content/dam/giustiziaepace/presidenteinterventi/2014/2014.01.09%20Political%20Vocation%20Davao.pdf> [dostęp: 2.03.2023].

Studies (Opracowania)

- Acemoglu D., Robinson J.A., *Dlaczego narody upadają? Źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa*, Poznań 2014.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkowicz et al., Warszawa 2007.
- Becker G., *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, New York–London 1964.
- Becker G., Posner R., *Ekonomiczna teoria wszystkiego*, Warszawa 2013.
- Botticini M., Eckstein Z., *From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History*, „Journal of the European Economic Association” 2007, 5 (5).
- de Muro P., Tridico P., *The role of institutions for human development*, https://www.researchgate.net/publication/228430665_The_role_of_institutions_for_human_development [dostęp: 1.02.2023].

- Drobny P., *Człowiek jako kapitał? Przyczynek do krytyki teorii kapitału ludzkiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2017, 20, 3.
- Dyduch J., *Papieska Rada Świeckich i Papieska Komisja „Iustitia et Pax”*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 1982, 25, 1–2.
- Fel S., Michaluk K., *Religious Grammar of the Welfare State in Poland*, „Religions” 2023, 81.
- Fel S., Michaluk K., *Idee i wartości katolickiej nauki społecznej a państwo dobrobytu w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2022, 66, 4.
- Fel S., *Spółeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Katowice 2003.
- Gołaszewska-Kaczan U., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny – konceptualizacja pojęć, zależności*, w: *Fundusze europejskie w polityce spójności*, red. A. Augustyn, H. Ostapowicz, Białystok 2013.
- Góralski W., *Papieskie Rady w strukturze odnowionej Kurii Rzymskiej*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 1991, 34, 1–2.
- Gruszevska E., *Instytucje formalne i nieformalne. Skutki antynomii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, 493.
- Gugnin A., Pliszka T., *Instytucje wspomagające kapitał ludzki w Polsce – ujęcie historyczne*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2009, 15.
- Harasim W., Dziewulski J., *Pomiar kapitału ludzkiego*, „Zarządzanie. Teoria i Praktyka” 2013, 1 (7).
- Jabłoński Ł., *Ewolucja podejść do kapitału ludzkiego w naukach ekonomicznych*, „Gospodarka Narodowa” 2021, 2.
- Kućko W., *Moralne aspekty reformy Kurii Rzymskiej w przemówieniach papieża Franciszka do kurialistów w latach 2013–2021*, „Teologia i Moralność” 2022, 17 (32).
- Lowney C., *Heroiczne przywództwo. Tajemnice sukcesu firmy istniejącej ponad 450 lat*, Kraków 2011.
- Marek A., *Leadership in Catholic Social Teaching*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2015, 18, 4.
- Meller J., *Właściwe rozumienie człowieka podstawą zrównoważonego rozwoju – antropologia encykliki Laudato Si’*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2019, 17, 4.
- Michaluk K., *Obraz ekologii i ekologów na łamach tygodnika „Niedziela” (2013–2018)*, w: *Problematyka z zakresu nauk o środowisku – przegląd i badania*, red. M. Janiszewska, Lublin 2019.
- Mikosik S., *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Warszawa 1993.
- Musiał G., Chrzanowski I.H., *Schumpeter – Lange – Galbraith. Innowacje w teorii i praktyce*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, 362.
- Myrczek J., *Przedsiębiorczość w encyklice papieża Franciszka Laudato Si’*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2021, 54, 1.
- Necel W., *Watykańska Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka w służbie migrantów*, „Prawo Kanoniczne” 2018, 61, 1.
- Noga M., *Co decyduje o rozwoju gospodarczym?*, w: *Wzrost gospodarczy a innowacje. Publikacja konferencyjna*, red. J. Koch, Wrocław 2008.
- Nowakowski K., *Korupcja jako problem teoretyczny i społeczno-ekonomiczny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, 58, 2.
- Piec T., *Pięćdziesiąt lat działalności Papieskiej Rady Iustitia et Pax. Próba bilansu*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2018, 10, 1 (18).
- Piketty T., *Kapitał w XXI wieku*, Warszawa 2015.

- Polak J., *Religijność i etyka pracy jako czynniki kapitału ludzkiego?*, w: *Kapitał ludzki w procesie przemian Europy Środkowej i Wschodniej: aspekty makroekonomiczne i regionalne*, red. W. Kosiedowski, Toruń 2010.
- Putnam R., *Spółeczny kapitał a sukces instytucji*, w: *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków 2005.
- Ratajczak M., *Nurt instytucjonalny we współczesnej myśli ekonomicznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1994, 56, 1.
- Robinson D., Hooker H., Mercer M., *Human Capital Measurement: Approaches, Issues and Case Studies*, „Institute For Employment Studies” 2008, 454.
- Sadłoń W., *Religijny kapitał społeczny*, Saarbrücken 2014.
- Samul J., *Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria A: Administracja i Zarządzanie” 2003, 96.
- Schultz T., *Investment in Human Capital*, „The American Economic Review” 1961, 51, 1.
- Small A., *The Theological Justification for the Establishment of the Pontifical Commission for Justice and Peace (Iustitia et Pax)*, Washington D. C. 2010.
- Stępnia M., *Przedsiębiorstwo w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, 13, 1.
- Stolarczyk I., *Integralne rozumienie postępu i rozwoju*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Katowice 2003.
- Sułkowski Ł., *Organizacja jako przedmiot badań nauk o zarządzaniu*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2012, 13, 2.
- Spalletti S., *The economics of education in Adam Smith's „Wealth of nations”*, „Journal of World Economic Research” 2014; 3, 5.
- Strzeszewski C., *Integralny rozwój gospodarczy*, Warszawa 1976.
- Wechta P., *Przedsiębiorca w teorii Josepha A. Schumpetera*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, 59, 4.
- Woźniak M., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Kraków 2008.
- Wódka M., *Kategoria moral capital w etyce społeczno-gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2016, 3 (19).
- Wyrzykowska B., *Pomiar kapitału ludzkiego w organizacji*, „Zeszyty Naukowe SGGW – Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2008, 66.

NOTA O AUTORZE

Kamil Michaluk – ur. 1991, historyk i ekonomista, doktor od 2021 r. Adiunkt w Katedrze Historii Społecznej i Edukacji UMCS. Jego zainteresowania badawcze dotyczą przede wszystkim historii Kościoła katolickiego, katolickiej nauki społecznej, dziejów myśli ekonomicznej i polityki społecznej. Z chęcią podejmuje też tematy związane z rozwojem gospodarczym i zrównoważonym rozwojem.

ABOUT THE AUTHOR

Kamil Michaluk – born in 1991, historian and economist, PhD since 2021. Lecturer in the Department of Social History and Education of Maria-Skłodowska Curie University. His research focuses on the history of the Catholic Church, Catholic Social Teaching, the history of economic thought and social policy. He is also interested in issues related to economic development and sustainable development.